

Н.М.Шарманова,

**ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ
АФОРИЗМІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ РІДНОЇ
(УКРАЇНСЬКОЇ) МОВИ**

В статтє освещены лингводидактические принципы усвоения школьниками афоризмов, подана система методических рекомендаций по их изучению в современных условиях обучения украинскому языку.

The article covers of the development of learning of pupil's of the aphorisms, the system of rhetorical recommendations for learning in modern lessons on Ukrainian language learning.

Стратегія мовної освіти визначена одним із пріоритетів розвитку вітчизняної освіти [1; 2], покликаних забезпечити систему “моніторингу та здійснення аналізу динаміки і характерних тенденцій розвитку етномовних процесів” [2, 4].

Мова відіграє провідну роль у формуванні духовно багаті особистості, яка “вільно володіє усіма засобами рідної мови у процесі комунікації, відзначається свідомим ставленням до мови, високою мовною компетентністю” [7,178]. Зважаючи на освітньо-дидактичні й соціокультурні функції української мови на сучасному етапі державотворення, її навчання в загальноосвітніх школах, закладах гуманітарного профілю орієнтується на плекання національної еліти в усіх сферах суспільного життя, яка здатна забезпечити успішний розвиток нації. Як форма вияву української ментальності мова є об’єктом пізнання, засобом оволодіння відомостями з інших галузей знань, засобом передачі культурних надбань людства й естетичного сприйняття дійсності.

Розвиток і збагачення мовленнєвої культури учнів на етнопедагогічних, лінгвокраїнознавчих засадах здійснюється в шкільному курсі рідної мови шляхом використання афористичної мудрості. Афоризм виступає засобом конденсації софійної думки, у якій “відбито й актуалізовано основні життєві цінності нашого народу” [3, 31]. У мовознавстві афористичний вислів (АВ) розглядається як особливий естетичний знак (В.Калашник), мовний знак культури (С.Єрмоленко). Українська афористика становить інтелектуальну царину універсальних і національних культурних смислів, духовну субстанцію, “яка зберігає оцінки діянь визначних особистостей, взаємин соціальних верств і груп в українському соціумі” [11,5].

Проблемним до сьогодні в мовознавчій науці залишається саме питання визначення лінгвістичного статусу афоризмів. **Афоризм** кваліфікується як логічне, образне судження узагальнюючого характеру, що в категоріях раціонального / парадоксального відбиває навколишній світ і виступає еквівалентом предикативної структури: *Найбагатший той, хто володіє рідною мовою* (В.Голобородько); *Рідна мова – це найособистіша і найглибша сфера існування свого “я”*

(І.Дзюба); *Відтоді, як винайшли мову, люди не можуть між собою домовитися* (Х.Ягодзінський). Відсутність єдиного витлумачення сутності афоризму, диспропорція між рівнем теоретичної розбудови афористичних проблем в україністиці й реальним побутуванням АВ у мовній системі засвідчують, що афоризм є малодослідженим феноменом у вітчизняному мовознавстві. Зважаючи на це, у шкільному курсі вивчення мови він лише принагідно згадується при засвоєнні фразеології, хоча має досить потужний навчально-виховний, розвивальний потенціал.

Мета нашої статті полягає у висвітленні лінгводидактичного аспекту вивчення афоризмів у шкільному курсі української мови. Мета розвідки передбачає розв'язання таких завдань: 1) розкриття основних методичних підходів до навчання афористики в школі; 2) розроблення системи рекомендацій при засвоєнні мовної афористики з урахуванням основних принципів української лінгводидактики.

Мовна ідентифікація афоризмів у зарубіжному й вітчизняному мовознавстві традиційно проводиться в межах об'єкта фразеології (М.Алефіренко, В.Архангельський, Ж.Колоїз, О.Кунін, В.Мокієнко, О.Молотков, Л.Скрипник, В.Телія, Г.Удовиченко, В.Ужченко, І.Чернишова, М.Шанський та ін.). У сучасній лінгводидактиці встановлена традиція вивчати фразеологію в широкому розумінні, зараховуючи до її одиниць афоризми, крилаті вислови (загальновідомі АВ), прислів'я й приказки. Відповідно методичний аспект вивчення афористики розглядаємо з позиції традиційної методики фразеології.

Грунтовні лінгводидактичні дослідження в галузі фразеології належать Л.Кожуховському, Т.Коршун, А.Орг, М.Пентилюк, С.Тер-Минаєвій, В.Ужченку, Т.Ужченко та ін. Так, В.Ужченко вважає прислів'я, приказки й крилаті вислови специфічними одиницями, побудованими за моделями речень і вказує на доцільність оперувати термінами популярного вжитку. Вчений зазначає, що робота з крилатими висловами є найбільш ефективною в старших класах, бо "це вимагає від учнів певної начитаності" [10,7]. Вузлові питання вивчення фразеології

знайшли ґрунтовне висвітлення у вітчизняних лінгводидактичних працях останніх років [4, с. 184-190; 5, с. 110-131]. З урахуванням методологічних, психологічних і власне лінгвальних чинників, комплексу інноваційних процесів, що відбуваються в системі мовної освіти, розкрито в них теоретичні засади засвоєння фразем у шкільному курсі рідної мови (у тому числі зі структурою речення).

Проте щодо вивчення власне мовної афористики в школі, то слід зазначити про недостатність висвітлення у методиці цього питання, оскільки спостерігаються лише принагідне звернення до вказаної проблеми. Такий вузько дидактичний підхід, на нашу думку, пояснюється дискусійним статусом самої мовної одиниці й відсутністю в науковій літературі методичних рекомендацій стосовно специфіки вивчення АВ у школі.

У системі лінгводидактичних понять і термінів **афоризм** визначається як “короткий, виразний, найбільш влучний, яскравий і точний усталений за формою вислів” [9, 20].

Відповідно до нових програм (із 12-річним терміном навчання) афоризми разом з крилатими висловами й пареміями (прислів'ями, приказками) включені до розділу “Фразеологія”, основу якого складають відомості про власне фразеологічні одиниці (ідіоми) та їхні джерела. Вказані поняття засвоюються учнями в комплексі при опануванні мовної змістової лінії на окремих уроках основної школи – у 5-6 класах (у загальноосвітніх закладах з рідною мовою навчання) і 5 класі (з російською мовою викладання) [7, 34] – або ж старшої школи, зокрема в 10 класі з поглибленим вивченням української мови [8, 196]. Слід зазначити, що в старших класах перевага надається стилістичним можливостям фразеологізмів (й АВ, хоча, на розсуд учителя). Важливим інноваційним компонентом навчання мови, зокрема для реалізації мовленнєвої й соціокультурної змістових ліній, вважаємо використання афоризмів, крилатих висловів, паремій. Установлення за їх допомогою при засвоєнні усіх розділів науки про мову, майже на кожному уроці, внутрішньопредметних зв'язків “забезпечує можливість послідовно збагачувати мовлення учнів цими такими необхідними засобами” [7, 7].

Ознайомлення учнів 5-6 класів з АВ можна поглибити шляхом виконання системи рівневих завдань, а саме:

I (рівень А – полегшений). Записати й вивчити напам'ять афоризми – короткі влучні повчальні вислови; усно пояснити їх зміст:

- а) *Не маю зла до жодного народу* (М.Вінграновський);
- б) *Правда людська – наша мати* (Л.Костенко);
- в) *Шукай змісту не в словах, а в думках* (П.Панч);
- г) *Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину* (В.Симоненко).

II (рівень Б – середній). Записати й вивчити афоризми; усно пояснити їх зміст:

- а) *Мого роду – сто доріг, сто століть у мого роду* (І.Драч);
- б) *Митцю не треба нагород, його судьба нагородила* (Л.Костенко);
- в) *Україно! Ти для мене диво!* (В.Симоненко);
- г) *Поезіє, красо моя, окрасо, я перед тебе чи до тебе жив?* (В.Стус).

III (рівень В – вищий). Записати й вивчити афоризми; письмово розкрити зміст (за вибором 1 вислів):

- а) *Я вірю в Бога – в Україну. Вона мій Бог і поводитир* (М.Вінграновський);
- б) *Мужність не дається напрокат* (Л.Костенко);
- в) *Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ!* (В.Симоненко);
- г) *Не вмирає душа наша, не вмирає воля* (Т.Шевченко).

IV (рівень В – вищий). Списати уривок поезії; підкреслити влучні вислови. Дати відповідь на питання: при вивченні якої теми – “Синоніми”, “Антоніми”, “Омоніми” – ви могли б використати виділені афоризми?

<i>Поет не той, кому охота</i>	<i>Поет і в холод-завірюху</i>
<i>Слівцем побавитися красним.</i>	<i>Не кутає душі своєї.</i>
<i>А той, кому чиясь турбота</i>	<i>Не той, що має хист і</i>
<i>порох,</i>	
<i>Пече у серці болем власним.</i>	<i>Але відсиджується тихо.</i>
<i>Не той, у кого тільки й духу,</i>	<i>А той поет, хто б'є на</i>
<i>сполох</i>	

Що вниз пливати, за течією...
лихо (О.Підсуха).

Раніше, ніж проснеться

Після виконання таких завдань, що відзначаються градацією ступеня складності, учні 5-6 класів зможуть глибше усвідомити поняття про афоризм і його стилістичні особливості. Варто наголосити на джерелах у відібраних для роботи АВ – з української літературної мови. Для узагальнення знань, практичних умінь і навичок філолог може запропонувати учням такі питання:

- Що таке афоризм?
- Які ви знаєте джерела афористики?
- З якою метою автори вашого підручника з мови використовують для текстів вправ афоризми?
- Яка роль афоризмів у мовленні?

При вивченні мови в курсі основної школи доцільним буде подати учням ряд влучних АВ, які б допомогли здійснити експресивно-естетичну оцінку навколишнього світу й створити власні творчі висловлювання, наприклад: *Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?* (Л.Костенко); *Україно! Ти для мене диво!* (В.Симоненко); *В своїй хаті – своя й правда, і сила, і воля* (Т.Шевченко).

Засвоєння афористики, як і опанування фразеології [4,185], ґрунтується на базових загальнодидактичних принципах: науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою тощо. "Переорієнтація освіти на відродження духовності народу, особистість учня вимагає організувати навчання мови з урахуванням ще й таких принципів, як гуманізація та гуманітаризація; єдність національного та загальнолюдського" [4,37], що виразно представлено при вивченні АВ. При цьому виклад теоретичних понять має спиратися й на лінгводидактичні принципи, що зумовлюється особливостями мовних явищ. Оскільки при освоєнні української фразеології в старшій школі велика увага приділяється релевантним ознакам фраземи, то й при вивченні теоретичних засад афористики також слід наголосити на основних рисах АВ. Варто у цьому випадку використати компаративний метод і метод аналізу мовних явищ.

Застосування цих методів активізує пізнавальну діяльність учнів і забезпечує вищий рівень засвоєння теоретичних положень теми. Так, використовуючи компаративний метод, вчитель розкриває перед школярами специфіку кожної мовної одиниці, відмежовує афористичні явища від лексичних, фразеологічних, синтаксичних.

Порівняння лінгвоодиниць різних рівнів дозволяє школярам усвідомити відмінності між АВ і словом, АВ і власне фразеомою, АВ і реченням. При цьому доцільно підбирати мовні факти, близьких за семантикою, та загальне значення яких представлено по-різному – або окремими асоціаціями, або ж комплексом образів, наприклад:

- лексеми *поезія, поет, поетичний*;
- фразеологізми *поетичне безладдя, поетична правда*;
- афоризми *Поезія – це прекрасна мудрість* (В.Симоненко); *Поетична мова – це найприродніша мова* (Леся Українка);
- синтаксеми *Франко – поет, що випробував себе у найрізноманітніших жанрах ліричної, ліро-епічної поезії* (О.Білецький); *Важко сказати, яка діяльність була для Маланюка головною – поетична чи культурно-філософська* (С.Грабовський) тощо.

Учні з'ясовують, що основними ознаками фразеологізму виступають єдність значення, компонентний склад, варіативність, наявність переносного значення, неперекладність на іншу мову, експресивність й оцінність, стилістичне забарвлення (використання здебільшого в розмовному мовленні), еквівалентність слову [4,185]. Зіставлення АВ із лексемами, фразеологізмами, реченнями засвідчує, що афоризм має ряд власних **диференційних ознак**, які відрізняють його від інших одиниць мови: 1) оригінальність; 2) універсальна референція, високий ступінь абстрактності; 3) семантична цілісність; 4) наявність категорій загальночасовості й узагальненого суб'єкта; 5) еквівалентність реченню; 6) експресивність, метафоричність; 7) дидактичність.

Отже, специфікою засвоєння лінгвістичних понять з курсу фразеології в основній школі та удосконалення знань, умінь і навичок учнів з культури мовлення, стилістики й

риторики в старших класах є звернення до афоризму як комунікативної одиниці. Удосконалення під час навчального процесу рецептивних, робота над продуктивними видами мовленнєвої діяльності, розроблення вчителем творчих завдань з використанням АВ сприятимуть самовираженню особистості, підвищенню інтелектуальної та мовної компетентності школярів, збагаченню їх активного словника. Включення до уроку (а перспективніше – до підручника) з української мови наведених вище видів вправ і завдань, на наш погляд, поглибить теоретичні відомості, практичні уміння й навички з мовної афористики. Інтерпретація афористичних одиниць дозволяє “формувати національно-мовну свідомість і духовність;...пізнавати за словами й граматичними формами національне світосприймання, ментальність українського народу” [8,179], що визначають основні завдання навчання рідної мови на нових концептуальних засадах мовної освіти в Україні.

Література

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1-2. – 64 с.
2. Заходи Міністерства освіти і науки України щодо реалізації положень і завдань Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки // Українська мова й література в середніх шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 6. – С. 4-6.
3. Калашник В. Українська поетична афористика як джерело естетичного сприймання основних життєвих цінностей // Українська духовна культура в системі національної освіти. –Х.: ХДУ, 1995. – С. 31-33.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
5. Практикум з методики навчання української мови / За ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 302 с.
6. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. 5-12 класи. – К.: Перун, 2004. – 100 с.

7. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5-12 класи. – К.: Перун, 2005. – 176 с.
8. Програми для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю. Рідна мова. 8-11 класи / В.Тихоша // Українська мова й література в середніх шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 4. – С. 179-203.
9. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
10. Ужченко В. Вивчення фразеології в середній школі: Посібн. для вчителя. – К.: Рад. шк., 1990. – 175 с.
11. Українська афористика. – К.: Просвіта, 2001. – 320 с.